

Лекція №3

Тема: Право як особлива соціальна норма.

План

1. Соціальні норми. Місце права серед інших соціальних норм.
2. Поняття право. Ознаки права.
3. Функції, джерела (форми) права.
4. Система права.
5. Елементи норми права.
6. Рекомендована література.

1. Соціальні норми. Місце права серед інших соціальних норм.

Право - особливий вид соціальних норм

Кожне суспільство потребує не лише системи підкорення, але і упорядкування суспільних відносин, тобто соціального регулювання.

За способами встановлення і забезпечення соціальні норми поділяються на норми права, мораль, звичаї, традиції, норми громадських організацій, релігійні норми. Право - особливий вид соціальних норм.

Норми права встановлюються і охороняються державою.

Норми моралі (від лат. - моральний) - це правила поведінки, принципи, які склались у суспільстві під впливом громадської думки і, відповідно, зумовлені економічним базисом уявлень людей про добро, зло, обов'язок, справедливість, честь тощо. Ці норми моралі забезпечуються в результаті внутрішнього переконання та засобами громадського впливу.

Звичаї - це норми, які склались історично, закріпились у суспільній практиці в результаті багаторазового застосування певних відносин і ввійшли в звичку дій людини, колективу людей.

Дуже близькі до звичаїв традиції - способи поведінки людей, соціальних груп, які склались у суспільстві і передаються із покоління в покоління.

Норми громадських організацій (корпоративні норми) встановлюються і охороняються громадськими організаціями. Деяким із них держава надає юридичну обов'язковість (наприклад, норми профспілкових і кооперативних організацій).

Релігійні норми регулюють поведінку і специфічні культові дії, засновані на вірі в існування бога (богів). Вони відображені в статутах, священних книгах, інших релігійних документах.

Особливостями правових норм, якщо їх порівнювати з іншими соціальними нормами, є те, що вони виникають, коли формується держава; встановлюються або санкціонуються державою; виражають волю керівної частини суспільства; утворюють внутрішню узгоджену систему; формулюють правила поведінки у вигляді прав і обов'язків; формально визначені, тобто мають чітко визначені форми зовнішнього виразу.

2. Поняття право. Ознаки права.

Що таке право? Право - це система загальнообов'язкових, формально визначених, гарантованих державою норм, що відображають державну волю, встановлюють права та обов'язки учасників правовідносин та виступають в якості регулятора суспільних відносин.

Але право не слід ототожнювати із законом. При цьому треба мати на увазі, що неприпустимо визнавати закони правовими незалежно від їх змісту. Навіть ті з них, які набули чинності за передбаченою процедурою, повинні, принаймні, не порушувати природних прав людини та принципу юридичної рівноправності. З іншого боку, ототожнення права і закону, тобто розуміння права як системи правил поведінки, які видаються державою, тривалий час було притаманне тоталітарному режиму.

В юридичній літературі право розглядають як загально соціальне явище і як волевиявлення держави, тобто юридичне явище (право).

Як загально соціальне явище право характеризується певною свободою й обґрунтованістю поведінки людей, тобто загальними й рівними можливостями для всіх однойменних суб'єктів. З таких позицій існують: права людини; права соціальних спільностей; права нації, народу; права людства.

Юридичне явище - це складна система, яка складається із загальнообов'язкових принципів, прав і норм поведінки, встановлених або санкціонованих державою, які виражають волю домінуючої частини соціально неоднорідного суспільства, спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі і забезпечуються державою.

Право як соціальне явище становить єдність об'єктивного та суб'єктивного.

Об'єктивне право - це система загальнообов'язкових, формально визначених норм права, втілених у різних джерелах права і незалежних від індивідуальної свідомості суб'єкта права.

Застосування права до кожного конкретного випадку супроводжується переходом від об'єктивного до суб'єктивного права. Тобто, доки норма права

є загальною і поширюється на всі випадки конкретної сфери життєдіяльності, вона є об'єктивною. Коли ж ця норма торкається конкретної ситуації та реалізується в поведінці суб'єкта, то стає суб'єктивною.

Суб'єктивне право - це закріплена правовими засобами можливість здійснювати певні дії, вимагати дій від інших суб'єктів та звертатися до держави за захистом порушених прав.

Об'єктивне і суб'єктивне право тісно взаємозв'язані. На підставі об'єктивного права здобуваються суб'єктивні права та виникають правовідносини.

Право характеризується такими ознаками:

1. *загальнообов'язковість*, тобто дія норми права поширюється на всіх учасників правовідносин і повинна виконуватися ними без винятків і незалежно від ставлення до самих норм;
2. *нормативність*, тобто право складається з норм як загальнообов'язкових правил поведінки, що визначають права, обов'язки та відповідальність громадян, посадових осіб та державних органів;
3. *формальна визначеність*, тобто зміст норм права чітко визначений і формально закріплений у тексті певного правового документа;
4. *системність*, тобто право становить цілісну систему взаємопов'язаних, взаємо погоджених і взаємодіючих норм, яка діє на основі єдиних принципів, виконує єдині функції та має чітку внутрішню структуру, що включає інститути права, підгалузі права та галузі права;
5. *державна забезпеченість*, тобто загальні правила, які визначаються державою як правові, підтримується державою та її органами. Право охороняється державним примусом;
6. *регулятивність*, тобто право виступає як регулятор суспільних відносин і в цьому полягає його головна соціальна цінність;
7. *вираз міри свободи і справедливості*, тобто право втілює основні права і свободи людини, надає людині легальну можливість реалізувати свої інтереси не порушуючи прав і свобод інших людей. Крім того, воно встановлює баланс між поведінкою людини і її соціальним станом (справедливість). Для розуміння сутності та природи права слід брати до уваги паї багатогранність способу та форм вияву права в соціальному житті, які відображають його універсальність та всі аспекти регулятивного впливу.

Сутність права слід визначати, враховуючи такі положення:

1. право існує в певних формах, що фіксують певні юридичні конструкції;

2. право може існувати і поза інституційними формами свого виявлення (як ідеї, оцінки, зв'язки або діяльність суб'єктів, яка розкриває динамізм права);
3. з формальної точки зору право виступає як регулятор, що обслуговує той чи інший соціальний інтерес.

У різні періоди історичного розвитку правової думки до розуміння права ставилися по-різному.

Можна визначити такі підходи до розуміння сутності права:

1. *класовий* - право визначається як система гарантованих державою юридичних норм, що висловлюють волю економічно пануючого класу. Воля пануючого в економіці і політиці класу нав'язується як закон всьому суспільству;
2. *загально соціальний* - право розглядається як загально визначений компроміс між різними класами, групами та соціальними прошарками для забезпечення потреб та інтересів як громадянського суспільства в цілому, так і окремих його суб'єктів.

Поряд з цим можна виділити також релігійний, національний, расовий і а інші підходи до розуміння сутності права, в межах яких відповідні релігійні, національні або расові інтереси будуть визначальними для Організації державно-політичного життя суспільства та офіційно зафіксовані у системі законів та підзаконних нормативно-правових актів, інших формах права.

Таким чином, сутність права багатоаспектна і тому потребує використання різних форм і методів її пізнання залежно від історичних обставин, умов та цілей наукового дослідження.

З питанням про сутність права тісно пов'язано питання про його зміст. Якщо сутність права відповідає на питання про його найважливіші ознаки і властивості, то зміст права визначає, в чому конкретно ці ознаки і властивості знаходять свій об'єктивний вираз. Отже, через зміст права матеріалізується його сутність.

Зміст права - це сукупність правових приписів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин; це закріплені в правових нормах суб'єктивні права, юридичні обов'язки та заборони.

Розрізняють два види змісту права:

1. *соціально-політичний*, в якому відображається економічна, політична, класова сутність та спрямованість права;

2. *спеціально-юридичний*, що характеризує право як специфічне інституційне утворення (соціальний інститут, необхідний атрибут функціонування суспільства).

3. Функції, джерела (форми) права.

Роль права у житті суспільства відображається в його функціях.

Функція права - це основні напрями впливу права на суспільні відносини, що відображають його сутність і соціальне призначення у суспільстві, а також способи організації суспільних відносин.

Функції права поділяють на загально соціальні та спеціально-юридичні.

Загально соціальні функції права - це напрями взаємодії права та інших соціальних явищ як єдності форми та змісту.

До загально соціальних функцій права включають:

1. *гуманістичну* - право охороняє та захищає права людства, нації, людини;
2. *організаторсько-управлінську* - право забезпечує можливості окремих суб'єктів на вирішення певних економічних і соціальних проблем;
3. *виховну* - право сприяє становленню людини як правослухняного члена громадянського суспільства, виховує в неї зразки правомірної поведінки;
4. *інформаційну (комунікативну)* - право інформує людей про волю законодавця;
5. *оціночно-орієнтаційну* - поведінка людей оцінюється з точки зору законів держави, вказує на безконфліктні, соціально-допустимі шляхи й засоби задоволення потреб людини в межах правомірної поведінки;
6. *гносеологічну (пізнавальну)* - право само виступає як джерело знань.

Спеціально-юридичні функції права - це напрями суто правового впливу на суспільні відносини.

До спеціально-юридичних функцій права належать:

1. *регулятивна* - це функція, яка спрямована на врегулювання суспільних відносин шляхом закріплення бажаної поведінки суб'єктів в тих чи інших галузях права.
2. *охоронна* - це функція, яка спрямована на захист відповідної системи суспільних відносин шляхом усунення соціально шкідливих і

небезпечних діянь людей та їх об'єднань, відновлення порушених прав суб'єктів.

Регулятивна й охоронна функції тісно пов'язані між собою.

Охоронна функція права покликала забезпечити нормальну дію регулятивної функції.

Правові норми, що регулюють поведінку учасників суспільних відносин, повинні бути відомими і вираженими у певних формах (джерелах).

Джерело права - це спосіб зовнішнього вираження і закріплення норм права, що виходять від держави і які мають загальнообов'язкове значення.

Розрізняють внутрішню та зовнішні форми (джерело) права. Під внутрішньою формою розуміють спосіб його структурної організації та взаємодії складових елементів у межах системи права, яка в свою чергу поділяється на галузі, підгалузі, інститути та окремі норми. Зовнішні форми іноді називають джерелом права, в яких воно забезпечує своє офіційне існування.

У правознавстві розділяють такі форми (джерело) права:

1. *правовий звичай* - це історично обумовлене неписане стихійно сформоване стійке правило поведінки людей, що ввійшло у звичку, завдяки багаторазовому застосуванню протягом тривалого часу, якому держава надала загальнообов'язкового значення і яке санкціонується й забезпечується державою;
2. *правовий (судовий, адміністративний) прецедент* - це рішення судового або адміністративного органу з конкретної справи, яке стає обов'язковим для вирішення подібних справ у майбутньому;
3. *нормативний договір* - це письмовий документ, у якому загальні правила поведінки встановлюються за домовленістю кількох суб'єктів і забезпечується державою;
4. *нормативно-правовий акт* - це офіційний письмовий документ компетентних правотворчих органів держави, у якому закріплене правило поведінки загального характеру, що забезпечується державою. Нормативно-правові акти є головною і найбільш завершеною формою сучасного права. У системі права України і нормативно-правовий акт є основним джерелом права.

За юридичною чинністю всі нормативно-правові акти поділяються на дві великі групи: закони і підзаконні акти.

Закон - це нормативно-правовий акт, прийнятий органом законодавчої влади або всенародним референдумом, що регулює найважливіші суспільні відносини, виражає волю її інтереси більшості населення, має

найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів і особливий порядок прийняття.

За своєю юридичною силою закони поділяються на види:

1. конституція - це основний, головний закон держави, який має найвищу юридичну силу і приймається в особливому порядку, і в якому регламентуються найважливіші з її точки зору суспільні відносини у сфері організації і функціонування органів держави, державного устрою та правового статусу людини і громадянина;
2. конституційні закони - це закони, що вносять певні доповнення чи зміни до Конституції або скасовують її окремі норми;
3. органічні закони - це закони, якими деталізуються норми Конституції й ухвалення яких передбачено в Конституції;
4. кодекси - це нормативно-правові акти, в яких об'єднано і систематизовано правові норми, що регламентують відповідну сферу суспільних відносин. Кодекси, як правило, виступають основою певної галузі чи підгалузі законодавства;
5. звичайні (поточні) закони - це всі інші закони, що регулюють різні суспільні відносини в державі й приймаються на основі та на виконання Конституції парламентом у межах його компетенції.

Органічні закони, кодекси та звичайні (поточні) закони мають однакову між собою юридичну силу.

Підзаконні акти - це нормативно-правові акти, прийняті уповноваженими на те компетентними правотворчими державними органами на підставі та у виконання законів.

Усі без винятку підзаконні акти мають меншу юридичну силу, ніж будь-який закон, і не можуть протирічити йому, а також не можуть змінювати або скасовувати норми законів. В іншому разі підзаконні акти визнаються недійсними і з моменту його прийняття підлягають скасуванню.

Залежно від юридичної сили підзаконні акти поділяються на:

1) загальні - поширюються на всю територію та населення держави.

До них, залежно від суб'єктів, що їх видали, відносяться:

- постанови Верховної Ради України;
- укази Президента України;
- постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України;
- акти Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Генерального прокурора України, вищих судів України;

2) відомчі - поширюються на певну сферу суспільних відносин. До них відносяться:

— інструкції, вказівки, нормативні накази міністерств, державних комітетів, інших органів центральної виконавчої влади зі спеціальним статусом;

3) місцеві - мають чинність на території певної адміністративно-територіальної одиниці. До них відносяться:

- рішення і нормативні ухвали місцевих рад;
- рішення виконавчих комітетів місцевих рад;
- нормативні накази управлінь і відділів обласних державних адміністрацій;

4) локальні - регламентують діяльність конкретних підприємств, установ, організацій і поширюється на їх працівників. До них відносяться:

+— нормативні накази, розпорядження і інструкції адміністрації державних підприємств, установ і організацій.

4. Система права.

Система права - це внутрішня структура права, котра виражається в єдності й погодженості всіх діючих норм права даної держави, а також у їхньому розподілі по галузях і інститутах права.

Іншими словами, система права - це впорядкована безліч всіх діючих юридичних норм даної держави. Системність масиву всіх діючих норм права проявляється в їхній єдності, взаємоузгодженні, несуперечності. Упорядкованість безлічі всіх діючих норм права проявляється й у їхньому розподілі по галузях і інститутах

Структура системи права - це об'єктивно існуюча внутрішня будова права даної держави.

Основні структурні елементи системи права:

- а) норми права;
- б) інститути права,
- в) галузі права.

Норми права - вихідний компонент, ті "цеглинки", з яких і складається в остаточному підсумку всі "будинки" системи права. Норма права завжди є структурним елементом певного інституту права й певної галузі права.

Інститут права- це відособлена частина галузі права, сукупність правових норм, що регулюють певну сторону якісно однорідних суспільних відносин (наприклад, право власності, спадкоємне право - інститути цивільного права).

Галузь права - це самостійна частина системи права, сукупність правових норм, що регулюють певну сферу якісно однорідних суспільних відносин (наприклад, цивільне право регулює майнові відносини).

Види критеріїв розподілу норм права по галузях права:

- а) предмет правового регулювання;
- б) метод правового регулювання.

Предмет правового регулювання - це вид якісно однорідних суспільних відносин, які врегульовані правом.

Метод правового регулювання - це сукупність способів, прийомів, коштів впливу права на суспільні відносини. Іншими словами, метод правового регулювання являє собою певну сукупність юридичного інструментарію, за допомогою якого держава так чи інакше впливає на вольове поведження суб'єктів соціального спілкування (учасників суспільних відносин). Основу методу правового регулювання становлять так звані способи правового регулювання.

Серед способів правового регулювання розрізняють:

- а) зобов'язання;
- б) дозвіл;
- в) заборона.

При регулюванні суспільних відносин можливо різне співвідношення застосовуваних способів. Наприклад, в адміністративному праві домінує використання Законодавцем зобов'язання як способу правового регулювання, у кримінальному праві - заборони.

До конкретних методів правового регулювання, тобто застосовуваних у тих або інших галузях права звичайно відносять методи: імперативний (метод владного наказу, як правило вираженого у вигляді норми-заборони), диспозитивний (представляє можливість вибору в рамках закону того або іншого варіанта поведження), заохочувальний (спрямований на стимулювання певних форм правомірного поведження), рекомендаційний (суб'єктам права рекомендуються певні форми поведження).

5. Елементи норми права.

Норма права - це встановленою або санкціоноване, а також охоронюване державою правило поведінки, що визначає права і обов'язки осіб у регульованих суспільних відносинах.

Структура норми права - це її внутрішня будова. До структурних елементів норми права ставляться:

- гіпотеза - частина норми, що вказує на фактичні обставини, при настанні яких варто виконати встановлене правило;
- диспозиція - частина норми, що містить саме правило поведінки, що вказує на права та обов'язки сторін у регульованому відношенні;
- санкція - частина норми, що передбачає заходи примусового впливу, застосовувані до порушників даного правила поведінки.

У статтях нормативно-правових актів звичайно зустрічаються норми, що мають два структурних елементи: гіпотезу й диспозицію або гіпотезу й санкцію. "Гіпотеза - диспозиція", "гіпотеза - санкція" - це парні структурні елементи норми, при наявності яких вона взагалі може відбутися як регулятор суспільних відносин. Норма права, що має структуру "гіпотеза-диспозиція", називається регулятивною нормою. Норма права, що має структуру "гіпотеза- санкція", називається охоронною нормою.

Дія регулятивних норм доповнюється дією охоронних норм. Іншими словами, при порушенні диспозиції регулятивної норми гіпотеза відповідної їй охоронної норми може розглядатися як ланка, що поєднує їх у єдине ціле, тобто в так звану логічну норму, у структурі якої можна розрізняти три елементи, логікові взаємозв'язку яких виражає схема: "якщо - те - інакше" (гіпотеза - диспозиція- санкція). Наприклад, згідно п. 3 ст. 2 Закону України "Про власність", "кожний громадянин в Україні має право володіти, користуватися й розпоряджатися майном особисто або разом з іншими". Право володіти, користуватися, розпоряджатися майном охороняється, зокрема, дією норм Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за злочини проти індивідуальної власності громадян.

Таким чином, гіпотеза, диспозиція, санкція - це взаємозалежні структурні елементи норми права, при наявності яких вона (норма) є повноцінним регулятором суспільних відносин у плані її забезпеченості охороною державою від порушень. Наприклад, що зобов'язує диспозицію регулятивної норми юридично безвідповідально можна не виконувати, якщо немає норми, що передбачає санкцію, застосовувану у випадку невиконання цього обов'язку.

Однак відносна самостійність, самодостатність дії охоронних норм припускає, що питання про залучення правопорушника до юридичної

відповідальності може вирішуватися правоприменителем винятково в рамках порушеної охоронної норми, без пошуку її зв'язку з відповідною регулятивною нормою.

Приклади.

№ 1. «Якщо продавець оформляє договір купівлі-продажу (гіпотеза), то він зобов'язаний при оформленні договору попередити про право третіх осіб (диспозиція), інакше до нього застосовуватимуться засоби впливу, спрямовані на захист прав покупця (санкція)».

№ 2. Якщо адвокату у зв'язку з виконанням їм своїх професійних обов'язків стали відомі дані попереднього слідства (гіпотеза), то адвокат зобов'язаний не розголошувати їх без згоди слідчого або прокурора (диспозиція), а у противному разі адвокати, винні у розголошенні даних попереднього слідства, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством (санкція).

№ 3. (Ст. 364 КК України): «Зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби (due-позиція), якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом інтересам або правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, (гіпотеза), — карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, із позбавленням права мати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (санкція)».

6. Рекомендована література.

1. Скакун Ольга Федорівна. Теорія права і держави [Текст] : підручник / О. Ф. Скакун. - Вид. 4-те, допов. і перероб. - Київ : Правова єдність : Алерта, 2014. - 524 с.
2. Теорія держави і права в тестових завданнях [Текст] : навч. посіб. / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; [уклад.: Наливайко Л. Р. та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Наливайко Л. Р. - Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2014. - 357 с.
3. Крестовська Наталя Миколаївна. Теорія держави і права [Текст] : підручник : практикум : тести / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.", Одес. держ. ун-т внутр. справ. - Київ : Юрінком Інтер, 2015. - 583 с.

4. Теорія держави і права [Текст] : навч. посіб. для студентів, які навчаються за напрямом підгот. 6.030202- "Міжнародне право" / [А. М. Шульга та ін.] ; за ред. канд. юрид. наук, доц. А. М. Шульги ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. - Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. - 463 с.
5. Мурашин Олександр Геннадійович. Загальна теорія держави і права [Текст] : підруч. для студентів ВНЗ / О. Г. Мурашин ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". - Київ : Ун-т "Україна", 2014. - 560 с.
6. Віхров О. П. Теорія держави і права: курс лекцій [Текст] : навч. посіб. / Віхров О. П., Віхрова І. О. ; Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. - Чернігів : Десна Поліграф, 2015. - 303 с. —
7. Загальна теорія держави і права [Текст]: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Х : Право, 2009. – 584 с.